

SENOJO VILNIAUS UNIVERSITETO GAMTININKAI

Vilniaus universitetas turi didelį istorinį palikimą tiek Lietuvos mokslo, tiek kultūros srityse. Neišdildomus pėdsakus Lietuvos gamtos mokslų istorijoje paliko žymūs Lietuvos gamtininkai J. Žiliberas, S. Jundzilas ir J. Pabrėža. Dalis jų literatūrinio palikimo spausdintomis knygomis bei rankraščiais pasiekė mūsų dienas.

Gamtos mokslams, vadinamiems gamtos istorija, ypač didelis dėmesys imtas skirti antroje XVIII a. pusėje, panaikinus jėzuitų ordiną ir Edukacinę komisiją perorganizavus į Vyriausiąją Lietuvos mokyklą. Įkuriami fizikos-matematikos, medicinos mokslų fakultetai, kviečiami iš savo krašto ir užsienio garsūs mokslininkai.

Pirmasis gamtos mokslų profesorius Vilniaus universitete buvo Janas Emanuelis Žiliberas (1741–1814), žymus prancūzų botanikas, medikas. Prieš atvykdamas į Vilnių, J. Žiliberas A. Tyzenhauzo lėšomis ir rūpesčiu Gardine įkūrė pirmąjį to meto Lietuvos botanikos sodą, veterinarijos ir medicinos viduriniąsias mokyklas. Jau Gardine jis domėjosi Lietuvos gamta, rinko apylinkių augaliją ir 1781 m. išleido savo garsiojo veikalą „Flora Lithuanica inchoacta“ (Surinkta Lietuvos flora) I–III dalis (IV ir V dalys išėjo Vilniuje.). Tai metodiškas Lietuvos gamtos aprašymas, naudojantis savo surinktais herbarais. J. Žiliberas eksjėzuitų profesorių nebuvo mėgstamas, jį net persekiojo kaip griaunantį katalikų tikėjimo pagrindus. Apie tai J. Žiliberas mokinytis S. Jundzilas rašė: „Čia skaiti ir nekaltą florą už lyties gėlėse paskelbimą laikoma begėdiška, čia geognostiniai kalnų sudėties ir uolų sluoksnių senumo tyrinėjimai buvo pavadinti bedieviška erezija.“ J. Žiliberas „Floros“ IV ir V dalys iš universiteto knygyno buvo atiduotos tabakui vynioti, 5 egzempliorius nusipirkęs Jundzilas ir, matyt, kažkurį spaudinių skaičių išsivežęs iš Lietuvos pats J. Žiliberas. Todėl, nors tai yra bibliografinė retenybė, didžiosiose Europos bibliotekose šio veikalą IV ir V dalis galima surasti, jas turi ir Vilniaus universiteto biblioteka.

Įdomus ir retas J. Žiliberas 1781 m. pradėtas leisti kaip periodinis leidinys „Indagatores naturae in Lithuania...“ (Lietuvos gamtos tyrinėjimai). Jame jis pateikė savo gamtos istorijos paskaitų kursą Vilniaus universitete, aprašė Lietuvos miškų stumbrą, pateikdamas jo piešinį, vilko anatomijos ir kitų ypatybių stebėjimus, analizavo Lietuvoje esančias ligas. Tai pirmasis specialiosios periodikos bandymas.

1781 m. J. Žiliberas pradėjo gamtos istorijos paskaitas. Taip pat įkūrė universitete botanikos sodą, kuriame surinko iki 2000 augalų rūšių. Dėl silpnos sveikatos ir intrigų iš Vilniaus 1783 m. išvyko. Ir tolesnėje savo mokslinėje veikloje J. Žiliberas naudodavosi Lietuvoje surinkta medžiaga.

Ypatingą vietą Vilniaus universitete užėmė gamtos mokslų profesorius Stanislas Jundzilas, gimęs 1761 m. Jasionyse, Lydos apskrityje. Mokslus ėjo Lydoje ir Vyr. Lietuvos mokykloje. Kurį laiką buvo pijorų mokytoju. Į Vyr. mokyklą gamtos mokslų viceprofesorių S. Jundzilas buvo pakviestas 1792 m. 1802–1803 m. jis buvo pakeltas į profesorius.

S. Jundzilas spausdintuose universiteto paskaitų propektuose paskelbė plačią gamtos mokslų programą, kuri apėmė zoologiją nuo žmogaus iki žemiausių gyvūnų klasių ir botaniką, S. Jundzilo žodžiais, gražiausią gam-

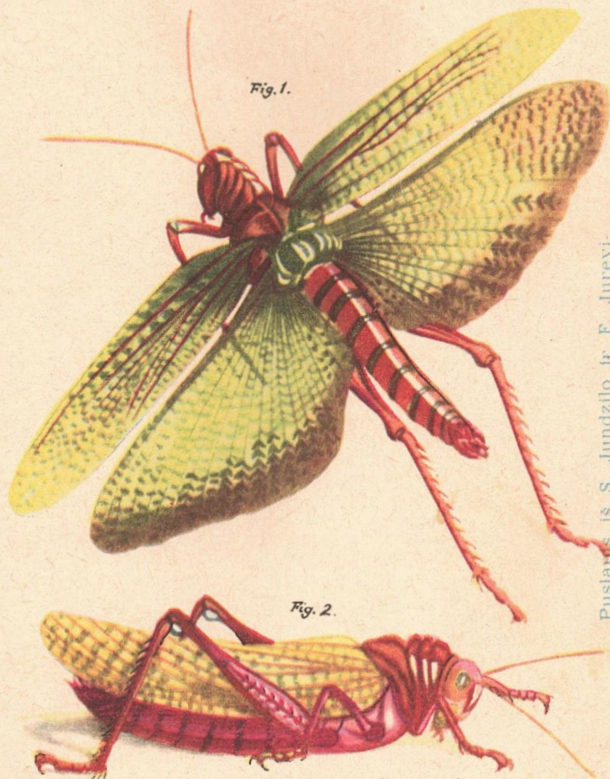
tos mokslų dalį. Botanikos sodas nurodomas kaip praktikos bazė.

Vėliau zoologijai, mineralogijai išsiskyrus į atskiras disciplinas, S. Jundzilas pasiliko tik botaniką ir vadovavimą botanikos sodui. J. Žiliberas įkurtą botanikos sodą jis perkėlė į Šarkiškes (dabartinis Jaunimo sodas). Po F. Spicnagelio radęs 492 augalų rūšis, S. Jundzilas sodą išplėtė, įrengdamas oranžerijas, kasmet papildydamas jį naujais ir retais augalais. Jo laikais Vilniaus universiteto botanikos sodas buvo vienas žinomiausių visoje Vakarų Europoje. Iš spausdinto botanikos sodo augalų sąrašo matyti, kad 1824 m. jame augo 6565 augalų rūšys.

S. Jundzilas nuoširdžiai stengėsi plėsti botanikos sodą, stiprinti jo materialinę bazę, rašydavo universiteto vadovybei raštus, prašydamas sodo tvarkymui skirti daugiau lėšų. Į botanikos sodą jis bijodavęs įsileisti pašalininius žmones, kad jie augalų neišdraskytų ir neišmindžiotų. Sodo apsaugai, kaip prisimena amžininkai, net laikęs piktą šunį.

Ir į pensiją išėjęs, S. Jundzilas liko neatskiriama botanikos sodo dalimi, nuolatose jame leidamas savo senatvės valandas.

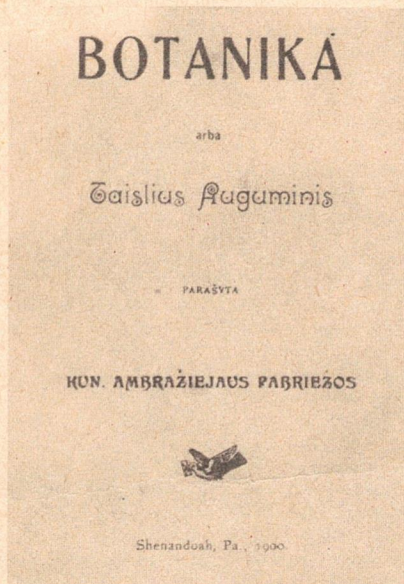
S. Jundzilas buvo įvairiapusiškas mokslininkas. Tai akivaizdžiai rodo mūsų dienas pasiekę jo veikalai. Jis buvo populiariausias vadovėlių studentams autorius. Lenkų kalba parašyti „Botanikos pradmenys“, išėję 3 leidimais, 3-jų dalių „Trumpai surinkta zoologija“, išėjusi 2 leidimais, buvo pagrindiniai ir vieninteliai gamtos mokslų vadovėliai Vilniaus universitete iki pat jo uždarymo. Jie

Puslapis iš S. Jundzilo ir F. Jurevičiaus knygos „Vairių gamtos istorijos dalių aprašymai“

studentų buvo labai mėgstami ir noriai skaitomi. S. Jundzilas, gerai žinodamas savo dėstomą dalyką, sugebėjo aiškiai ir suprantamai jį pateikti. Vadovėliuose medžiaga išdėstyta logiškai ir nuosekliai.

Savo paskaitose jis plačiai demonstruodavo gyvosios gamtos pavyzdžius. Tam padėjo ir jo su F. Jurevičium 1820 m. išleistas gamtos istorijos lentelės — „Ivairių gamtos istorijos dalykų aprašymai“. Tai itin retas veikalas, įdomus moliuskų, roplių, vabzdžių, paukščių, žinduolių piešiniais, kurių išspausdinti kontūrai nuspalvinti ranka. Be spausdinto leidinio Universiteto rankraštyne yra šio veikalą F. Jurevičiaus ranka rašytas rankraštis su S. Jundzilo pataisymais.

Puslapis iš S. Jundzilo ir F. Jurevičiaus knygos „Ivairių gamtos istorijos dalykų aprašymai“

Pirmojo lietuvių kalba išėjusio botanikos vadovėlio titulinis lapas

A. Pabrėžos „Botanikos“ puslapis

Iš mokslinių S. Jundzilo darbų žymiausias jo veikalas „Didž. Lietuvos kunigaikštystėje natūraliai augančių augalų aprašymas“, išleistas 1791 m., taip pat susilaukęs 2-jų leidimų ir iki šiol nepraradęs savo reikšmingumo. Ją autorius pagal Linėjaus skirstymą aprašė Lydos, Ščiučino, Vilniaus, Gardino apylinkių gamtą, remdamasis savo tyrinėjimais ir J. Zilberio „Flora“.

Jo „Taikomoji botanika“ — pirmoji Lietuvoje knyga, skirta kultivuojamiems augalams. Joje plačiai aprašomos žemės ūkyje auginamos augalų rūšys, duodami praktiniai patarimai.

S. Jundzilas buvo iš pagrindų įsivinęs ir mineralogijos mokslus, ką rodo išspausdinta jo polemika su R. Simonavičium, siekiant įrodyti šio nemokšiskumą ir netinkamumą mineralogijos profesoriaus vietai užimti.

Populiarindamas gamtos mokslus, S. Jundzilas plačiai reikišėsi Vilniaus spaudoje, ypač periodiniame leidinyje „Dziennik Wilenski“ (Vilniaus dienraštis). Čia mirgėte mirga jo straipsniai apie avis, naminius paukščius, žuvis, vabzdžius, gyvulių ligas, šilkaverpį, kavą ir jos panaudojimą, medvilnę. Čia jis rašo apie generolo Saryčevo kelionę po Jakutiją ir Kamčiatką, informuoja apie kurčių-nebylių mokyklą. Daugiausia tai mokslo populiarinimo straipsniai, tačiau dažnai juose įsileidžiama į gilią aprašomojo dalyko analizę, remiamasi naujaisiais to mokslo pasiekimais.

Kaip gamtos mokslų profesoriui, jam būdavo pavedami įvairūs gamtos tyrimo darbai. Gubernatoriaus pavestas, jis rašė veikalą apie kovą su skėriais. 1799 m. S. Jundzilas vyko į Minsko guberniją ieškoti durpių ir paliko šios ekspedicijos rankraštinę ataskaitą, be to, lankėsi šiaurės Lietuvoje, ieškodamas druskos.

Didžiulę vertę Vilniaus universiteto istorijai tirti turi S. Jundzilo memuariniai darbai. Išėjęs 1824 m. į pensiją, svarbesniuosius savo gyvenimo ir veiklos momentus jis aprašė dienoraščio ir prisiminimų forma. Tai „S. Jun-

— 43 —

2. Blakuminga - horizontalis, kuri blakumingai ar paklaku slenka po žemės paviršių, kaip *Acorus Calamus*.

3. Yskipa - obliqua, kuri nė stačiai, nė - blakumingai, ale yskipai eina į žemę.

4. Rėpliojanti - repens, kuri vairiai žemėje gulū blakumingai ir teip į visas puses rėpliodama, leidžia iš savęs naujas augimes, kaip *Triticum repens*.

§ 4. Pagal tveršinos šaknis yra:

1. Vienmetė - annua, kad viename mete išdygsta, auga, klesta, sekla išduoda, o rudenyje vienkart su šaknimi pasibaigia.

2. Dvimetė - biennis, kad augimė pirmąjį metą lapus vienus teleidžia; antrąjį metą tad išduoda žiedus, vaisius, o po to gaišta žemyn.

3. Patenkančios - perennis, yra augimės, kurios tveria lig daugio metų, o kitos lig kelių dešimčių kitos ir lig kelių šimtų metų. Laikas pirmosios klestėsenos tokių augimių yra nerimtas, o po išdavimo pagalniais vaisių pačios augimės nenu-gaišta, - kaip medžiai ir t. t.

ŠMOTAS II.

Apie kelmą ir stiebą.

Kelmas kelias iš šaknies, visas kitas augiminius dalis neša ant savęs. Vairus yra nemieruotai vairiausiose augimėse; o pagal tos vairybės į ateinančius dalijas menciūs: Kelmas - Truncus, Stiebas - Caulis, Rašys - Culmus, Stimbrys - Scapus, Kotas - Stipes, Želtys - Surculus, Vytis - Sarmen-tum, Paliepa - Stolo. Tobulus aprašymas vairingų kelmo mencių, o kožname menciuje vairingų jo lyčių duoda nepajėskančias žymes ant pavairinimo augimių. Augimės, ku-rifoms nėra stiebo, vadinus bostiebes - atautus.

dzilo prisiminimai" (išleisti A. Kurpelio) ir „Rinkiny smulkių žinių apie asmenis ir mokslo įstaigas ankstyvesniajame Vilniaus universitete" (išspausdinti A. Kirkoro). Tai gyvo liudininko dokumentas, žmogaus, kuris pats visur gyvai dalyvavo, stebėjo, vertino. Šiltai ir teigiamai vertinami profesoriai J. Žiliberas ir G. Forsteris, P. Norvaiša, broliai Sniadeckiai. Jis labai nemėgo intrigantų, karjeristų, bukų žmonių. Jų atžvilgiu S. Jundzilas buvo nepermalduojamas. Priskiriant jam kai kurias minėtas savybes, ypač neigiamai hiperbolizuotas E. Grodeko paveikslas. Profesorius jis vertina kaip žmones ir kaip specialistus. Tinkamų specialistų jo laikais buvo — 66, patenkinamų — 28, niekam tikusių — 21. Ypač aštriai jis vertino svetimačius profesorius, karjeros ar pasipelnymo tikslais atvykusius į Lietuvą. S. Jundzilas buvo geras psichologas, puikiai pažino žmones, todėl paliko ryškius senojo Vilniaus universiteto profesorių paveikslus. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie Juozą Franką ir jo nuopelnus Vilniaus universitetui, autorius pabrėžia ir jo smulkmeniškumą, garbės vaikymąsi, tuštumą. S. Jundzilą galima laikyti pagrindiniu Vilniaus universiteto istoriku.

Reiklus sau ir kitiems, geras pedagogas ir auklėtojas S. Jundzilas išugdė talentingą Lietuvos gamtininkų kartą: J. Jundzilą, K. Tyzenhauzą, F. Jurevičių, A. Kumelskį. S. Jundzilas mirė 1847.

Ne eilinę vietą Lietuvos gamtos tyrinėtojų tarpe užima Vyr. Lietuvos mokyklos auklėtinis žemaitis Jurgis Ambraziejus Pabrėža, gimęs 1771 m. Skuodo parapijoje. Nors jis universitete ir nedėstė, tačiau jo ryšiai su universitetu buvo tokie tamprūs, kad jis priskirtinas tai pačiai universiteto gamtininkų mokyklai.

Tai pirmasis gamtininkas, rašęs lietuvių kalba, kūręs lietuviškąją botanikos terminologiją. Visą gyvenimą pašventęs Lietuvos gamtos tyrinėjimams, J. Pabrėža paliko didžiulį rankraštinių palikimą. Jau M. Valančius savo „Zemaičių vyskupystėje“ mini devynis mokslinius J. Pabrėžos veikalus. Deja, tik vienas jų „Botanika arba Taislius Auguminis“, parašytas 1843 m., buvo išspausdintas (jau po jo mirties) Amerikoje 1900 m. Tai augalų morfologijos ir sistematikos vadovėlis, įdomus lietuviška terminologija.

J. Pabrėža palaikė nuolatinius ryšius su universiteto profesoriais J. Volfangu ir J. Jundzilu, dalijosi su jais mokslinio darbo patirtimi.

Pradedant „Varpu“, J. Pabrėžos biografijai ir raštams tirti lietuvių periodikoje išspausdintas nemažas pluoštas straipsnių. Pastaruoju metu daugiausia J. Pabrėžos veiklą tyrinėjo prof. J. Dągys. Dalis J. Pabrėžos dokumentų, laiškų paskelbta. Paminėtinos jo testamento, laiškų J. Gintilai publikacijos, Universiteto bibliotekoje yra jo rankraštis „Pakiet wyrazów Botanicznych Lacinsko-polskich“ (Botanikos lotyniškai-lenkiškų išsireiškimų ryšulys). Tai botanikos žodynui kaupiama medžiaga. J. Pabrėža buvo surinkęs didelį pluoštą botanikos terminologijos lietuvių kalba žodynui. Nors jo moksliniai darbai taip ir nebuvo išspausdinti, bet žodyno medžiaga panaudota, sudarant lietuvišką botanikos terminų žodyną.

J. Pabrėžos surinktą herbarą tyrinėjo lenkų mokslininkas V. Hryniewiczis ir aprašė jį savo veikalė „Tentamen florae Lithuaniae“, teigiamai įvertindamas lietuvių gamtininko darbą.

J. Pabrėža mirė 1849 m., taip ir neišpopuliarinęs savo darbų. Žmonių tarpe jis daugiau pasiliko žinomas kaip liaudies gydytojas, o ne mokslininkas.

Dešimtmečiai, šimtmečiai užgožia praeitį, pasisavindami iš jos tai, kas vertingiausia. Tačiau išlikę veikalai iškalbingai byloja, kaip buvo dirbta, ieškota, gyventa. Ar nevertėtų išleisti lietuvių kalba bent po vieną J. Žiliberio, S. Jundzilo, J. Pabrėžos veikalą, ypač S. Jundzilo memuarus, kad jie būtų prieinamesni skaitytojams?

I. PETRAUSKIENĖ

PRAŽYDĖ KELMAI

Mieste augantys medžiai, ypač senesnieji, dažnai nudžiūsta, arba vėtra aplaužo šakas, ir juos norom nenorom tenka nukirsti. Parkuose kartais įsimeta ligos arba vabzdžiai-kenkėjai pakerta ne vieną milžiną. Štai gražiai-me Vilniaus Vingio parke kasmet atsiranda vis daugiau kelmų. Ir prie nuolat vaikštomų takų, ir miško viduryje stūkso šimtamečio gyventojų aplupinės liekanos.

Panašų vaizdą galima kartais pamatyti ir gatvėse. Pavyzdžiui, Plungėje, einant centrine gatve į linų audinių fabriką, šaligatvį užtveria du didžiausi kelmai.

Dėl vienių ar kitų priežasčių juos ne visada lengva pašalinti. Tačiau to ir nereikia. Tokius kelmus galima paversti puikiais gėlynais. Tam tereikia išpuvusįjį vidurį pripildyti žemėmis ir jame pasėti kokias nors ilgiau žydinčias gėles. Sveikame kelmė nesunku vidurį pašalinti, paliekant nestorą sienelę. O vaizdas iš karto pasikeis, kai iš tokio kelmo per kraštus ims virsti žiedai.

Reikia pasakyti, kad, pavyzdžiui, Lenkijoje šitaip pasipuošę kai kurie parkai ir daro labai gražų įspūdį. Tad tegul pražįsta mūsų pakelių ir parkų kelmai!

*Mokslas ir
Gyvenimas*

3
1967